

DR. BORBÍRÓ ANDREA

egyetemi adjunktus, ELTE ÁJK Kriminológiai Tanszék

ELRETTENTÉS VAGY KEMÉNYKEZŐ POLITIKA?

FELVETÉSEK AZ ELRETTENTÉS KRIMINÁLPOLITIKAI SZEREPÉRŐL EGY
EMPIRIKUS KUTATÁS KAPCSÁN¹

Bevezetés

A tanulmány témája egy empirikus kutatás elméleti előkészítése során formálódott. Az Új Nemzeti Kiválóság Program 2017/18. évi támogatásával az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának Kriminológiai Tanszékén zajló kutatásban azt vizsgálom, hogy bűncselekményt elkövetők egy bizonyos csoportja hogyan vélekedik a bűncselekményt esetlegesen követő szankciókról. A mintába olyan felnőttek kerülnek, akik kis súlyú bűncselekményeket követtek el (tipikusan vagyon elleni, kábítószerrel összefüggő, garázda vagy gazdasági bűncselekményeket), és akiknek cselekménye vagy látenciában maradt, vagy a büntetőeljárás korai szakaszában vannak. A kutatás célja annak feltárása, hogy már túl a cselekményen, de még viszonylag távol a szankcióktól, a megkérdezettek mit tudnak cselekményeik lehetséges következményeiről, milyen kimenetet tartanak valószínűnek, mit tekintenek magukra nézve enyhe vagy súlyos következménynek, illetve milyen okoknak tulajdonítják cselekményük rejtve maradását.

A kutatás sok szempontból egy *elrettentéskutatásnak* tekinthető, bár szemléletmódja jelentősen különbözik az elrettentés hagyományos vizsgálati kereteitől. A szankciók elrettentő hatásának empirikus kutatása az 1960-as évektől lendült fel a kriminológiában, és sokáig jól körülhatárolható elméleti és módszertani alapvetések szerint zajlott. Az elrettentést hagyományosan – bár, ahogy lesz szó róla, egyre kevesebb jelentőséggel – a *racióális döntési elméletek* (RDE) körében tartják számon. Az RDE szerint az egyének cselekvéseik során mérlegelik az egyes cselekvési alternatívák várható költségeit és hasznait, és a számukra optimális (a legnagyobb várható haszonnal és legkisebb várható költséggel járó) cselekvést választják. Az elrettentéselmélet osztja a racionális döntés alapfelvetéseit a cselekmény következményeivel kalkuláló egyénről, azonban kifejezetten a költségdallal foglalkozik:

---

¹ A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

érdeklődése arra irányul, hogy a bűncselekmény várható költségei – a cselekményt potenciálisan követő szankciók – hogyan alakítják a bűnelkövetésre vonatkozó egyéni döntéseket (Paternoster 2009).

Az elrettentésvizsgálatokban általában megszokott kvantitatív, experimentális megközelítések helyett az ÚNKP-kutatás az *interpretatív kriminológia* eszközeivel kíván hozzájárulni a szankciók visszatartó hatásának megértéséhez. Az interpretatív kriminológia az egyéni, szubjektív tapasztalásoknak tulajdonít jelentőséget, középpontjában így az egyén áll. Ez a kutatás tehát az elrettentő hatás *kontextualitására* helyezi a hangsúlyt, és arra a kérdésre keres választ, hogy egyének szubjektív élethelyzetek, tapasztalatok, észlelések függvényében hogyan vonatkoztatják magukra a szankciók jelentette fenyegetést.

A kutatás adatgyűjtési fázisa még nem zárult le, a tanulmány célja tehát nem az empirikus eredmények bemutatása, noha több helyen hivatkozom azokra. Ez az írás a kutatás *szakirodalmi és elméleti szakaszának* néhány célirányosan összeválogatott következtetését mutatja be. Olyan empirikus eredményekről és elméleti felvetésekről lesz szó, amelyek az elrettentéskutatások különböző részterületeiről származnak, ugyanakkor hozzájárulhatnak egy igen lényeges gyakorlati kérdés megválaszolásához. Ez a kérdés a következő: *milyen kriminálpolitikát kíván meg a hatékony elrettentés?*

Ez a kérdés azért is lehet különösen érdekes, mert a politikai és közbeszédben, de még a szakmai diskurzusban is gyakran axiómaként kezelik, hogy az elrettentő hatás érvényesítése fogalmilag represszív kriminálpolitikát igényel. Az elrettentés jellemzően a punitív, keménykezű kriminálpolitika szinonimájaként jelenik meg, amely a szigorúbb büntetések, az intenzív rendészet, a gyakoribb letartóztatások, illetve a megnövelt börtönnépeség asszociációit hívja elő. Az elrettentés mint meghatározó kriminálpolitikai célkitűzés így a szakmai diskurzusban gyakran szerepel pejoratív kontextusban, mint az olyan kriminálpolitika védjegye, amely érzéketlen a bűnözés társadalmi folyamataira és az egyéni reintegráció szempontjaira.

A hagyományos, szociológiai kötődésű kriminológia ellenszenve az „elrettentéssel” kapcsolatban elsősorban kriminológiatörténeti okokban gyökerezhet. Az elrettentés iránti tudományos érdeklődés feléledése az amerikai kriminológiában szorososan összefonódott az 1970-es és 1980-as évek rehabilitációellenes kriminálpolitikai hangulatával és a büntetőfordulat kibontakozásával. A büntetőrendszer elrettentő hatásának növelése mellett érvelő korabeli szerzők, így különösen *James Q. Wilson* munkáiban az elrettentés valóban összekapcsolódott a büntetések jelentős szigorításának igényével (Wilson 1975). Kétségtelen, hogy az „elrettentés” erős vonzerővel rendelkezik azok számára, akik egyszerű magyarázatot és egyúttal egyszerű megoldást keresnek a bűnözésre. Az elrettentés látszólag egyfajta hétköznapi józan ész tükröz: a bűnözés oka az, hogy megéri bűncselekményeket elkövetni, megoldása így a költségek megemelése lehet. Az elrettentéselmélet hagyományos tételállítása tehát az, hogy a kriminálpolitika és a büntető igazságszolgáltatás jelentette fenyegetést erősítő intézkedések egyéb társadalmi folyamatoktól függetlenül is kedvezően hatnak a bűnözés alakulására (Tittle 1980).

Az elrettentésnek ehhez a klasszikus, a kriminálpolitikai szigorra és a közgazdasági emberképre épülő asszociációs mezőjéhez képest azonban a kortárs kutatások lényegesen árnyaltabb képet sejtetnek az elrettentés működéséről. Ennek az írásnak ezért az a célja, hogy hozzájáruljon az elrettentés szakmai rehabilitációjához, és felvessen néhány kérdést az elrettentésre irányuló kriminálpolitika bevett sémáival kapcsolatban. Előrebocsátva következtéseimet, úgy tűnik, hogy a represszív kriminálpolitika gyakran kifejezetten az elrettentő hatás érvényesülése ellen hat. Az inkluzív, a társadalmi és elkövetői integrációt erősítő kriminálpolitikai eszközök ugyanis sok esetben nem versengő alternatívái, hanem támogatói az elrettentésnek.

Arra a kérdésre, hogy milyen kriminálpolitikát igényel a hatékony elrettentés, két irányból közelítve kísérlehetünk meg választ adni. Az egyik irányt azok a kutatások jelentik, amelyek közvetlenül a *represszív kriminálpolitika jellegzetes eszközeinek hatékonyságával* foglalkoznak. Ezek tudósítanak például arról, hogy a szabadságvesztés büntetések kiterjedtebb alkalmazása, az intenzív rendészeti stratégiák, a szigorúbb és biztosabb szankciókkal való fenyegetés eredményez-e érdemi változást a bűnözési trendekben. Ezekről az eredményekről ebben a tanulmányban csak érintőlegesen lesz szó. Az elrettentést szolgáló tipikus eszközök hatékonyságára vonatkozó főbb következtetések tágabb körben ismertek. *Pratt* és *Cullen* makroszintű vizsgálatok eredményeit áttekintő metalemezése szerint az elrettentő kriminálpolitika olyan elemei, mint a rendőri létszám vagy a letartóztatások számának növelése, a rendőri razziák, a szankciók szigorítása és egyéb, az elrettentési kriminálpolitika jellegzetes eszközei a bűnözés leggyengébb prediktorai közé tartoznak, azaz ezeknek van a legkevesebb kimutatható hatása a kriminalitási trendek alakulására (*Pratt and Cullen 2005; ld. még Pratt et al. 2006*). Ezeket az eredményeket támasztják alá a halálbüntetésre, vagy a szabadságvesztés büntetésre vonatkozó, az elrettentő hatással kapcsolatban legalábbis kételeyeket ébresztő eredmények is (összefoglalóan ld. pl. *Tonry 2008; Nagin 2013*). Úgy tűnik tehát, hogy önmagában, a bűnözésre gyakorolt objektív hatásokat tekintve az elrettentés jól ismert kriminálpolitikai intézményei nem váltják be a hozzájuk fűzött reményeket. A kérdés árnyaltabb megválaszolásában azonban segítségünkre lehet egy másik megközelítés: azok a mikroszintű kutatások, amelyek az egyén kontextusában vizsgálódva arra keresik a választ, hogy *hogyan működik az elrettentés*. Az elrettentés – és tágabban a büntetések – hatásmechanizmusának néhány újabban feltárt összefüggése ugyanis néhány áttételes, de fontos következtetést engedhet arra vonatkozóan, hogy *melyek azok a feltételek, amelyek között az elrettentő hatás érvényesülni tud*. Ezek a kutatási eredmények pedig arra utalnak, hogy az elrettentő hatás működhet, ez azonban jóval többet feltételez, mint a represszív kriminálpolitikai eszközök mechanikus alkalmazását.

A racionális döntés korlátai és a büntetés eltérő hatásai

Az elrettentés azt jelenti, hogy egy cselekvés várható következményei elég súlyosak ahhoz, hogy az egyén a cselekvés elkerülését válassza. A szakirodalom a „szankció” kifejezést használja a cselekmény negatív következményeinek megjelölésére. A kriminológiában tehát a szankció lényegesen tágabb fogalom, mint büntetőjogi értelemben, beletartozik minden olyan potenciális következmény, amely a cselekvő szempontjából a „kötséggoldalon” felmerülhet. Az elrettentéskutatások sokáig kizárólag a bűncselekmény *formális szankcióival* foglalkoztak, azaz azokkal az intézményes reakciókkal, amelyek a büntető igazságszolgáltatás működése révén érvényesülnek (Gibbs 1987), ide sorolva a rendőrségi intézkedéseket, a büntetőeljárással alkalmazott kényszerintézkedéseket, a büntetőjogi szankciókat vagy a büntetett előéletet. Ehhez képest jelentett fordulópontot az 1980-as évektől ún. *informális szankciók* bevonása az elrettentés vizsgálatába. Az informális szankció fogalma az intézményesített reakciókon kívüli, az egyén státuszát, társadalmi kapcsolatait, életminőségét érintő következményeket foglalja magába. Ilyen lehet a stigmatizálódás, a státuszvesztés, a családi kapcsolatok megromlása, a család szociális helyzetének kedvezőtlen változása, a környezet rosszallása, a munkahely elvesztése, a büntudat és a szégyen érzete, illetve számos egyéb, az egyén mindennapjait és megítélését kedvezőtlenül érintő következmény (Grasmick and Bursik 1990).

Az elrettentési elmélet kibővülése az informális szankciókkal két szempontból jelentős fejlemény. Egyrészt, ahogy arról még lesz szó, az első kutatásoktól kezdve erős az empirikus konszenzus arra vonatkozóan, hogy *az informális következményektől való félelem nagyobb szerepet játszik a normasértéstől való visszatartásban*, mint a formális szankciók fenyegetése. Másrészt az informális szankciók jelentőségének felismerése hozzájárult az elrettentés *hágyományos közgazdasági emberképének és racionális döntési értelmezési keretének fellazításához* is.

A RDE klasszikus modellje szerint a bűncselekmény elkövetése egy költség-haszon kalkuláció eredménye. Az egyén mérlegeli mind a jogsértő, mind pedig a jogkövető magatartás várható hasznait és költségeit, és azt a magatartást választja, amely számára a nagyobb nyereséggel és kevesebb veszteséggel járhat (Becker 1968). A hasznok tételei között szerepelhetnek anyagi előnyök, érzelmi vagy fizikai kielégülés, státusznyereség és számos egyéb tényező. A költségek oldalán állnak a formális és – ma már – az informális szankciók. Az RDE szerint tehát az olyan tényezők, mint a büntudat, a címkéktől való félelem, az áldozattal szembeni empátia, vagy a státuszvesztés lehetősége ugyanúgy a kalkuláció racionális tételeinek részét képezi, mint a materiális veszteség vagy a formális büntetés lehetősége. Ez bizonyára így is van – kétségtelen, hogy az elkövetők kalkulálnak ezekkel a kockázatokkal. Amire azonban a racionális döntés elmélete nem tud választ adni, az az a kérdés, *hogy kinek mi számít költségnek és haszonnak*, vagy másképp megfogalmazva: miért számítanak egyes következmények költségnek az egyik embernek, és miért nem a másiknak. Ezekre a kérdésekre már sokkal

inkább a kriminológia szociológiai és pszichológiai irányultságú elméletei képesek reflektálni. Nem véletlen, hogy az „erős racionalitás” elmélete a maga közgazdasági formájában soha nem tudott gyökeret eresztetni a kriminológiai gondolkodásban: még a RDE legelhivatottabb képviselői is csupán egy olyan *korlátozott racionalitás* mellett érvelnek, ahol a hangsúly magán a döntési szituáción van, elismerve az elkövető motiváltságának számos lehetséges forrását (Cornish and Clarke 1986).

Ezt azért lényeges hangsúlyozni, mert az elrettentéssel kapcsolatos szakmai ellenérzések gyakran éppen a közgazdasági emberképpel szembeni társadalomtudományi ellenszenvén alapulnak. Az elrettentés kortárs elméletei azonban egyre kevésbé tulajdonítanak jelentőséget ennek az emberképnek (Gibbs 1987). A racionális döntés ma annyit jelent, hogy a cselekvésekben, így a bűnelkövetésben is van egy kalkulatív elem: talán nem is tudatosan, akár nagyon rövid idő alatt, de lezajlik egy hevenyészett költség-haszon számítás. A kortárs elrettentéskutatások egyik legjelentősebb felismerése azonban éppen az, hogy ez a kalkuláció erősen *kontextusfüggő*. A kutatások nagy egyéni különbségeket találnak az *elrettenthetőségben*, azaz abban, hogy egyének hogyan és milyen feltételek szerint reagálnak ugyanarra a fenyegetésre (Piquero and Tibbetts 1996; Pogarsky 2002; Nagin and Pogarsky 2003; Wright et al. 2004). A büntetések, illetve a büntetésekkel való fenyegetés nem egyformán hatnak az egyének viselkedésére: bizonyos esetekben visszatartanak a bűnelkövetéstől, más esetekben nem, megint más esetekben pedig egyenesen növelik a bűnelkövetés valószínűségét (Sherman 1993). A lényeges kérdés tehát nem az, hogy van-e elrettentő hatása a szigorúbb/biztosabb stb. büntetéseknek, hanem az, hogy *mitől függ az elrettenthetőség*, mitől függ az, hogy kinek mi számít költségnek és haszonnak a döntései során, és hogy mit tehet a kriminálpolitika annak érdekében, hogy ezeket az egyéni költség- és haszonértékeléseket a saját törekvéseihez igazítsa.

Mindez arra utal, hogy a szankció egyéni magatartásra gyakorolt hatásait nem egymással konkuráló, egymást kizáró büntetési hatásokként érdemes értelmezni. A büntetések hatásmechanizmusainak megértéséhez talán közelebb visz minket az, ha elfogadjuk, hogy ezek a hatások *egyszerre érvényesülnek és az egyéni kontextusban kölcsönösen alakítják egymást*. A (potenciális) elkövető perspektívájából a szankciók magatartásformáló hatása sokkal inkább *bátorítók és gátlók komplex rendszereként* értelmezhető, mint a fenyegetésekre adott mechanikus válaszként. A továbbiakban három példán keresztül mutatom be azt, hogy milyen hozzáadott értéket jelenthetnek az elrettentés megértéséhez a büntetési hatásokkal foglalkozó más kriminológiai elméletek. Három olyan, a szankciókhoz kapcsolódó hatásról lesz tehát szó, amelyek jelentős szerepet játszhatnak az elrettentő hatás érvényesülésében, és amelyek tanulságaira így még az elrettentést célzó kriminálpolitikai törekvéseknek is érdemes figyelniük. Ezek a (1) társadalmi kötődés, (2) a dac és a szégyen, illetve (3) a tanulás és megerősítés szerepe.

Büntetéselméleti integráció, kriminálpolitikai következtetések

1. Társadalmi kötődés, címkéződés és elrettentés

Az egyik olyan kriminológiai elméletcsoport, amely hozzájárulhat az elrettentés hagyományos kereteinek újragondolásához, a társadalmi kontrollelmélet, ezen belül is a *társadalmi kötődések* koncepciója. A társadalmi kötődések és a büntetési hatások – így az elrettentés – kapcsolata elsősorban az *informális szankciókon* keresztül válik lényegessé. Informális szankciók kapcsolódhatnak magához a jogsértéshez (ilyen például a környezet rosszallása a cselekmény miatt), illetve a formális szankcióhoz is (például a család helyzetének megromlása a börtönbüntetés alatt). Az informális szankciók döntő része a társadalmi kontroll intézményeihez kötődik, megalapozottnak tűnik tehát a feltevés, miszerint ezeknek az intézményeknek a működése fontos szerepet játszat a bűncselekménytől való visszatartásban.

Valóban, a társadalmi kötődések és az elrettentő hatás érvényesülése közötti kapcsolat egyre több empirikus bizonyítékot kap mind a generális, mind pedig a speciális elrettentés vonatkozásában. Ami a *generális elrettentést* illeti, az empirikus eredmények tendenciózusan azt jelzik, hogy a jogsértés informális következményeitől való félelem lényegesen nagyobb szerepet játszat a visszatartásban, mint a formális szankciók jelentette fenyegetés (Nagin and Pogarsky 2001). Ebben valójában nincs semmi meglepő: Durkheim óta tudjuk, hogy súlyos problémát jelez egy társadalomban, ha az együttélés rendjének érvényesítésében a formális szabályozók kerülnek túlsúlyba az informális szabályozók rendszerével szemben (Durkheim 2001). Az informális szankciók azonban akkor jelenthetnek visszatartó erőt, ha léteznek azok a proszociális társadalmi kapcsolatok, amelyek e szankciókat várhatóan alkalmazni fogják, vagy amelyek a bűnelkövetés következményeként lehetséges veszteséggként merülnek fel az elkövető számára. Egészen más azonban a helyzet azokban a közösségekben, ahol a társadalmi kötődések vagy nagyon gyengék, vagy a jogsértéseket támogató normarendszeren alapulnak. Ezekben a közösségekben a jogsértés, adott esetben bizonyos bűncselekmények megvalósítása része a közösségi normarendszernek. *Hirschfield* magas kriminalitású környezeteken végzett kutatásai szerint ezekben a közösségekben a bűnelkövetés sem stigmatizációt nem eredményez, sem pedig a személyes kapcsolatokra nincsen kihatással – ellenkezőleg, a bűncselekmény és a büntetőjogi felelősségrevonás inkább a fiatalok szokásos szocializációja részének számít (Hirschfield 2008). Ilyen közösségekben élők formális és informális szankciókhoz való viszonyulásáról egyébként az ÚNKP-kutatás interjúi is bőven számot adnak. Ezekben a narratívákban a bűncselekmények jelentős része egy „társasjáték” mindennapi velejárájaként jelenik meg: az interjúalanyok észlelése szerint mindennapi kapcsolataik, boldogulásuk, végső soron egzisztenciájuk kerülne veszélybe, ha nem valósítanának meg bizonyos jogsértéseket. Ennek az észlelésnek messzemenő következményei vannak a szankciókhoz való viszonyulásra mind az informális, mind a formális szankciók vonatkozásában.

Ami az informális szankciókat illeti, az ezt a narratívát követő interjúalanyok kivétel nélkül arról számoltak be, hogy számukra mérvadó közösségükben nem számítanak negatív következményekre bűncselekményük miatt, hiszen mindenki ugyanannak a „játéknak” a részese. A formális szankciók hatása ugyancsak gyengének tűnik. Az interjúalanyok a játékkal együtt járó normális kockázatnak tekintik a lebukást és a büntetést, így azt elsősorban szerencse és ügyesség kérdésének tartják, de nem tulajdonítanak neki különösebb jelentőséget. Az intézményes fenyegetettség hatása inkább a kockázatminimalizáló viselkedésekben jelenik meg, azaz az elkövetők inkább a lebukás kockázatának csökkentésére törekednek, de a bűncselekmények meg nem valósítása nem tűnik számukra reális opciónak.

A társadalmi kötődések lényeges szerepet játszhatnak a *speciális elrettentés* érvényesülésében is. Úgy tűnik ugyanis, hogy az erősebb proszociális társadalmi kötődések nagyobb védettséget jelentenek az újrakriminalizálódás veszélyét növelő címkéződéssel szemben. Címkéződés alatt a kriminológiában azt a folyamatot értjük, amelynek során az egyén deviánsként definiálódik egyrészt a külvilág, másrészt önmaga számára, és mind saját cselekvése, mind az erre érkező reakciók ehhez a címkéhez igazodnak (Bernburg 2009). A címkéződés tehát a szankció *kriminogén hatásának* egy lehetséges modellje, azaz éppen ellentétes hatást feltételez a büntetésnek, mint az elrettentés: a szankció speciális elrettentő hatásával szemben állnak a „bűnözővé” bélyegzés informális és formális folyamatai és következményei, amelyek végső soron inkább az (új)bóli jogsértések felé terelhetik az egyént. A szankciók konkuráló speciális elrettentő és címkéző hatásával számos kutatás foglalkozik, és ezek alapján úgy tűnik, hogy több empirikus bizonyíték támasztja alá a címkéződési, mint az elrettentő hatást (Tsutomi 1990; Ward and Tittle 1993; Wiley, Slocum, and Esbensen 2013). A kutatások a címkéződés folyamatának számos releváns elemét azonosítják, így többek között az elsődleges devianciát követő nagyobb láthatóságot, a környezet lemondását az informális kontrollszközök alkalmazásáról, illetve a proszociális kapcsolatok gyengülését és a deviáns kapcsolatok erősödését.

A társadalmi kötődések, a címkézés és az elrettentő hatás kapcsolata *Sherman* és munkatársai híres minneapolis-i családon belüli erőszak kutatásai nyomán kapott nagy figyelmet. Az 1984-ben végzett első kutatásban három, családon belüli erőszak esetekben alkalmazott rendőrségi reakció (őrizetbe vétel, tanácsadás-mediáció, illetve 8 óras távoltage) elkövetőre gyakorolt hatását vizsgálták hat hónapos időszakban. A kutatás egyértelműen az elrettentő hatás jelentőségét és a címkézés cáfolatát jelezte: az őrizetbe vettek szignifikánsan kevesebbszer követtek el erőszakos cselekményt korábbi áldozatuk sérelmére, mint a másik két intézkedéssel érintett elkövetők (Sherman and Berk 1984). Az eredmények hatására számos amerikai tagállamban bevezették a kötelező őrizetbe vételt családon belüli erőszak esetekben (Tonry 2008). A kutatás eredményei azonban elhibázottnak bizonyultak. Bizonyos módszertani hibák felismerése után a kutatást 1991-ben megismételték, egészen eltérő eredményekkel. Ez a kutatás ugyanis lényeges összefüggést hozott felszínre. Kiderült, hogy az

örizetbe vételnek csak azoknak az elkövetőknek az esetében van elretentő hatása, akiknek *társadalmi kötődései és konformitáshoz fűződő érdekei erősek* – gyenge társadalmi kötődésekkel rendelkező elkövetők esetében azonban nem hogy nem érvényesül az elretentő hatás, de a szankció jelentősen növeli is a bűnismétlés valószínűségét. Ennek oka a rendőrségi eljárás-hoz kapcsolódó címkéződés volt, amelynek következményeitől ezeket az elkövetőket nem védtek meg társadalmi kapcsolataik. Shermanék konklúziója szerint – legalábbis a családon belüli erőszakkal kapcsolatos őrizetbe vétel esetében – „a formális jogi szankciók hatékonysága a társadalmi kontrollra épül. Ha a formális szankció csak azokat tartja vissza, akik érdekeltek a konformitásban, nem sok értelme van a szankciók súlyát növelni azokkal szemben, akiknek konformitás-érdekeltsége alacsony.” (Sherman et al. 1992).

A társadalmi kötődések és az elretentő hatás kapcsolatát egyébként a kriminológia egy egészen más kutatási területe, a bűnelkövetői karrierből való kilépéssel foglalkozó ún. *dezisztancia-vizsgálatok* is alátámasztják. Ezek szerint ugyanis a bűnelkövetői életút befejezése elsősorban olyan ún. fordulópontokhoz kapcsolódik, amelyek a társadalmi kötődések minőségében jelentenek lényeges pozitív változást. A családalapítás, a gyermekek születése, vagy a jó munkahely jelentősége az ÚNKP interjúkban is kirajzolódik. Az interjúalanyok a bűnelkövetés formális és informális következményeitől való félelem megnövekedését és azt a szándékukat, hogy nem követnek el több bűncselekményt, gyakran kötötték össze nem csak fordulópontok tényleges bekövetkeztével, hanem akár csak a fordulópontokkal kapcsolatos várakozásokkal is.

Ezek az összefüggések azt az üzenetet közvetítik a kriminálpolitika számára, hogy *a szankciók elretentő hatásának növelése a (potenciális) elkövetők nagyobb társadalmi integráltságát feltételezi*. Az elretentés eredményessége tehát nem várható reálistan a kriminálpolitika olyan eszközei nélkül, amelyek ezt az integráltságot, a normakövetéshez fűződő egyéni érdekek erősítését segítik. Ezek az eszközök jellegzetesen az inkluzív kriminálpolitika eszközei. Könnyen lehet tehát, hogy a szokásosan egészen más profilú kriminálpolitikához sorolt olyan eszközök, mint a közösségi bűnmegelőzés, a büntetés alatti prozociális kapcsolattartás támogatása, az elkövetők reintegrációja, illetve a szankciókhoz fűződő címkézési hatások mérséklésére irányuló törekvések jó szolgálatot tehetnek az elretentés erősítését célzó kriminálpolitikai törekvéseknek is.

2. *Dac és szégyen a büntetésben*

A szankciók *kommunikatív funkciójával*, illetve a megbüntetés folyamatához kapcsolódó érzelmek jelentőségével több kriminológiai elmélet is foglalkozik. Így például *Braithwaite* szerint a *szégyenkeltés* a szankció lényeges eleme, hiszen ha a bűncselekményt nem övezi közösségi rosszallás, akkor növekszik társadalmi elfogadottsága és ezzel az elkövetések gyakorisága is. A szégyenkeltés azonban alkalmazható reintegratív (befogadó) és stigmatizáló

(kirekesztő) módon is: míg a reintegratív szankcióalkalmazás a cselekményt rosszállását fejezi ki, ám tisztelettel bánik az egyénnel, a kirekesztő szankcionálás magát a cselekvő személyt ítéli el és szégyeníti meg. Braithwaite szerint az alacsony bűnözési rátákkal rendelkező társadalmak a reintegratív megszegés gyakorlatát követik (Braithwaite 1989). *Tyler compliance*-elmélete szerint a jogi normák követését nem a szankcióktól való félelem biztosítja, hanem azok legitimitásába vetett hit és a cselekvők norma iránti tisztelete. Tyler tehát vitatja a jogkövetés instrumentális, az egyéni érdekekben gyökerező természetét, sokkal inkább normatív, a jogkövetés helyességére vonatkozó nézetekhez köti azt. Tyler elméletében ennek kulcsa a *procedurális igazságosság*, az tehát, hogy mennyiben érzékelik az egyének tisztességesnek és igazságosnak a szankcióalkalmazás folyamatát, függetlenül a ténylegesen alkalmazott döntéstől (Tyler 1990). Braithwaite és Taylor nyomán *Sherman ellenszegülés-elmélete* már kifejezetten az elrettentés kérdésével kapcsolja össze a büntetés kommunikatív funkcióját. Eszerint a szubjektíve igazságtalannak észlelt szankció a jogi normákkal és a büntetés céljaival szembeni dacot és ellenállást válthat ki a megbüntetettből. Az tehát, ahogy az egyének *megélik a szankcionálás folyamatát*, gyengítheti vagy erősítheti az elrettentő hatást. Az ellenszegülés-elmélet szerint ahhoz, hogy a szankció támogassa az elrettentést, az alábbi négy feltételnek kell teljesülnie: (1) a szankcionált a szankciót legitimnek tartja; (2) az elkövetőnek erős kötődései vannak a társadalomhoz és a szankcionálóhoz; (3) az elkövető el tudja fogadni a szégyenérzetet, nem tagadja azt; (4) illetve az elkövető a társadalomhoz tartozására, és nem kívülállására büszke. Ellenkező esetben a szankció (illetve az azzal való fenyegetés) ellenszegülést vált ki a szankcionáltból, és sokkal inkább az újbóli bűnelkövetést valószínűsíti (Sherman 1993).

A normával és büntetés céljaival szembeni dac és ellenszegülés egyéni és kollektív formában is megjelenhet, így szerepe lehet nem csak a speciális, de a generális elrettentés szempontjából is. *Fagan és Meares* hátrányos helyzetű közösségekben végzett kutatásai szerint például az informális kontrollmechanizmusok helyébe lépő formális kontroll helyi erősödése a közösség nagy részében kollektív dacot vált ki a formális szankciók céljaival szemben (Fagan and Meares 2008). Az ÚNKP-interjúkban ugyancsak markánsan jelenik meg a kollektív ellenállás narratívája, mégpedig egy sajátos kérdésben: a kissúlyú kábítószer-bűncselekményekkel összefüggésben. Az ellenszegülés itt egyértelműen magához a büntetőjogi tilalmazottsághoz kapcsolódik. Az interjúk alapján úgy tűnik, hogy a kissúlyú kábítószer-bűncselekmények esetében a büntetőjog elrettentő hatása a nullához közelít: valamennyi erről beszélő interjúalany, függetlenül attól, hogy függő, rendszeres vagy alkalmi fogyasztó, úgy nyilatkozott, hogy nem tud elképzelni sem olyan szigorú, sem olyan biztos szankciót, amely visszatartaná a drogfogyasztástól. Ennek okát az interjúalanyok rendre abban nevezték meg, hogy a büntetőjogi tilalmazottságot igazságtalan és túlzó beavatkozásnak tekintik a döntési szabadságba, vagy ahogy több interjúalany fogalmazott: „ez egyszerűen nem bűn.”

A szankció szubjektíve észlelt legitimitásának lényeges eleme a *procedurális igazságosság* is, azaz az, hogy az érintett mennyiben tartja tisztességesnek, igazságosnak és méltányosnak a szankció alkalmazását. Ez tehát szubjektív kategória, amely egyéni észlelések függvénye. A procedurális igazságosságra vonatkozó észleléseket elsősorban négy tényező alakítja: (1) mennyiben mondhatta el az érintett a saját szempontjait, véleményét, aggályait; (2) a döntéshozók észlelt elfogulatlansága és ténszerűsége; (3) az eljárásban tapasztalat bánásmód; illetve (4) a hatóságok támogató, jószándékú viszonyulása (Fagan and Piquero 2007). Az, hogy a procedurális igazságosság és a szankcionáló (a rendőrség, a büntető igazságszolgáltatás szereplői) legitimitása között van kapcsolat, régóta ismert (ld. pl. Sunshine and Tyler 2003). Az elrettentés kutatása szempontjából a lényeges kérdés inkább az, hogy van-e összefüggés az eljárási igazságosság és a *későbbi jogsértés* között. Noha a kérdés nem válaszolható meg egyértelműen (az ellentmondásokról pl. Gajduszek 2017), az elmúlt években több empirikus kutatás utal arra, hogy akár részlegesen is, de létezik ez az összefüggés. Így találtak kapcsolatot a procedurális igazságosság-észlelés és a későbbi elkövetés gyakorisága között fiatalok esetében (Fagan and Piquero 2007; Fine et al. 2017); családon belüli erőszak ügyekben (Paternoster et al. 1997); családi csoport konferencián résztvevő elkövetők körében (Hipple, Gruenewald, and McGarrell 2014), illetve börtönkörülmények között (Beijersbergen et al. 2015, Dirkzwager, and Nieuwebeerta 2016). *McLean és Wolfe* a procedurális igazságosság-észlelés és a neutralizációs sémák közötti kapcsolatot vizsgálata során azt találta, hogy a rosszabb észlelési mutatók az elkövetői attitűdök erősödésével állnak összefüggésben (McLean and Wolfe 2016).

Ezek az eredmények újra tanulságosak lehetnek az elrettentő hatást erősíteni kívánó kriminálpolitika számára. Úgy tűnik ugyanis, az elrettentő hatást éppen azok a kriminálpolitikai kommunikációs elemek áshatják alá, amelyektől a politikai diskurzus és a közbeszéd általában a büntetőjogi fenyegetés nyomatékosítását várja. Az ellenszegülés-elmélet alapján az olyan viszonyrendszerek, mint a büntetőjogi tilalmazottság társadalmi legitimitációja, a rendőrség és az állampolgárok mindennapi viszonya, vagy a terheltekkkel, áldozatokkal és elítéltekkel való bánásmódra vonatkozó lakossági észlelések közvetlen hatással vannak az egyének jogsértési és jogkövetési hajlandóságára. A szankciók súlyához, de még bizonyosságához képest is lényeges lehet tehát a büntetőhatalom alkalmazásának mikéntje, és a jól kommunikáló, az állampolgárokat felnőtt partnerként, tisztelettel kezelő kriminálpolitika talán nem a gyengeség jele, hanem éppen az elrettentő hatás érvényesülésének egyik záloga.

3. Tanulás és megerősítés

A bűnelkövetés következményeivel kapcsolatos *egyéni és kollektív tapasztalatok visszacsatoló-dása* az egyik leglényegesebb kérdés az elrettentéskutatásokban. Az elrettentés ugyanis java-részt *percepciók* – a szankciókra vonatkozó egyéni észlelések – függvénye. Ez az összefüggés két okból kulcsfontosságú a kriminálpolitika számára. Egyrészt azért, mert az elrettentés szempontjából elsősorban nem az a lényeges, hogy a kriminálpolitika milyen eszközökkel kívánja a büntetőjogi fenyegetést erősíteni, hanem az, hogy a (potenciális) elkövető ebből mit érzékel (Paternoster 1987). Ez többek között a jogismeret kérdésével függ össze, azzal tehát, hogy az egyének egyáltalán rendelkeznek-e ismeretekkel a tiltott magatartások kö-réről, illetve azok lehetséges következményeiről. Másrészt fontos azért, mert a percepciók legfontosabb forrása a tapasztalás. Másképp megfogalmazva, az elrettentés *tanulási folyamat eredménye* – hatékonyságának növelése tehát feltehetően erősen függ attól, hogy ez a tanulás hogyan és milyen tartalommal zajlik.

A tanulás jelentőségének fel- és elismerése az elrettentésben széles elméleti skálán mozog. A szűk közgazdasági értelmezések a bűnelkövetés költségkockázatainak újrakalkulálásával és az ún. Bayes-tanulás (a valószínűségkalkuláció egy sajátos módja) racionális döntésre gya-korolt hatásával foglalkoznak (ld. pl. Anwar and Loughran 2011). A skála másik oldalán áll például a *szociális tanuláselméletek* ismert képviselője, Akers állítása. Akers szerint a racionális döntési modell valójában teljes egészében feloldódik a szociális tanulás, és különösen az ún. *differenciális megerősítés* koncepciójában. „A differenciális megerősítés a viselkedéssel járó nyereségek és szankciók átfogó egyensúlyára utal. Felöleli a viselkedési gátlók és ösztönzők, hasznok és költségek, múltbeli, jelenlegi és várt bátorítók és büntetések, formális és infor-mális szankciók, jogi és jogon kívüli hátrányok, közvetlen és közvetett büntetések, illetve a pozitív és negatív megerősítések teljes skáláját, függetlenül attól, hogy azokat racionálisan kalkulálják vagy nem.” (Akers 1990: 655) Akers szerint tehát a racionális döntés csupán a szociális tanulás egyik sajátos esetének tekinthető, amelynek azonban nincsen önálló hozzá-adott értéke a büntetések átfogó hatásmechanizmusának megértéséhez.

Akármilyen elméleti alapról közelítjük is azonban a tanulás kérdését, egy központi problematika azonos marad: a *szankcionálásra*, illetve a *szankcionálás hiányára* vonatkozó tapasztalatok összekapcsolódása a tanulási folyamatban. A szankcióelkerülés jelentőségére legnagyobb hatással *Stafford és Ward* hívta fel a figyelmet. A szerzők az elrettentés olyan koncepcióját javasolták, amely a szociális tanulási elméletekhez hasonlóan közvetlenül a szankciókkal kapcsolatos egyéni tapasztalatokra épül (Stafford and Warr 1993). Négyféle ilyen tapasztalást különböztettek meg; ezek – későbbi elnevezéssel – a közvetlen bünte-téstapasztalat, a közvetlen büntetéselkerülési tapasztalat, a másodlagos büntetéstapasztalat, és a másodlagos büntetéselkerülési tapasztalat (Paternoster and Piquero 1995) Stafford and Warr (1993. Stafford és Ward modelljében a generális elrettentő hatás a másodlagos tapaszt-

talásokhoz, a speciális elrettentő hatás pedig a közvetlen tapasztalásokhoz kapcsolódik, a büntetéselkerülés pedig mindkét esetben olyan *negatív megerősítésként* érvényesül, amely – a tanulási elméleteknek megfelelően – növeli az (új)bóli elkövetés valószínűségét. Ugyancsak a tanulásmélet feltevéseinek megfelelően, Stafford és Warr szerint a gyakori büntetéselkerülés nagyobb hatással van az egyéni viselkedésre, mint a ritka büntetéstapasztalat.

A szankcióelkerülés kérdése tehát – egybecsengve a szankció *bizonyosságának* szerepére vonatkozó közismert összefüggésekkel – kulcsfontosságú lehet az elrettentő hatás érvényesülési feltételei sorában. Ez elsősorban a látencia, a felderítési hatékonyság, illetve a szankcionálási gyakorlat szempontjából érinti a kriminálpolitika lehetőségeit. A szankció elmaradásának azonban számos oka lehet, amelyek egy része túlmutat a szankcionálási erőfeszítések növelésén, és a kriminálpolitika tágabb szemléletváltásának szükségességére utal. Ilyen ok lehet többek között *bizonyos áldozati csoportok „láthatatlansága”*. Az ÚNKP-interjúkban például rendszeresen visszatérő elem az az észlelés, miszerint Magyarországon bizonyos társadalmi csoportokhoz tartozók sérelmére elkövetett bűncselekmények ritkán váltanak ki formális reakciót. *„Elnézik, olyan, mintha nem is történt volna meg. (...) Nem érdekli őket. (...) Jönnek ki, volt már itt ilyen, nálam is voltak, kibívták a mentőautót, másnap jöttek, jobban vagy, lenyugodtál, minden rendben, persze, de nem történt semmi. (...) Csak akinek már van egy komolyabb ügye, és kéne hogy tegyenek valamit, ott se tesznek semmit.”* (interjú, 25 éves férfi) Az áldozatok „láthatatlansága” és az elrettentés közötti kapcsolat egyértelmű. Az áldozatok láthatósága és elismerése a büntető igazságszolgáltatás hatékony működésének egyik kulcsfontosságú feltétele. Ennek hiányában maga a büntető igazságszolgáltatás küld szisztematikus üzeneteket bizonyos bűncselekmények megengedhetőségéről. Ezekben az esetekben tehát az állam alapvető jogszolgáltatási funkcióit sem látja el, a szankcióelkerülés problémája tehát itt nem a büntetőjogi szigor kérdése, hanem alapvető kriminálpolitikai diszfunkciókra utal.

A szankcióelkerülés egy további, a kriminálpolitika működési zavaraira utaló oka lehet *a jogalkalmazói ellenállás*. Ebben az esetben a jogalkalmazói gyakorlat nem követi az elrettentésre irányuló jogalkotói szándékot, hanem maga próbálja meg korrigálni a jogalkotás punitív „kilengéseit”. Az, ha a jogalkotás és a jogalkalmazás eltérő üzeneteket közvetít a lakosság és a (potenciális) elkövetők számára, értelemszerűen jelentős hatással lehet az elrettentés érvényesülésére, hiszen a bűncselekmény következményeire vonatkozó észlelést elsősorban a jogalkalmazói viselkedés, nem pedig a jogalkotói üzenet alakítja. Erre vonatkozó tapasztalatok az ÚNKP-interjúkban elsősorban a kissúlyú kábítószer-cselekményekkel kapcsolatos rendőri intézkedésekkel összefüggésben fogalmazódnak meg. *„Nem vettük komolyan ezt a szigorítást, mert tudtuk, hogy a rendőrök szerint is nonszensz, és nem fognak bevinni minket egy spangliért. (...) Ők maguk mondták. Sokszor beszélünk velük, gyakran ellenőriztek is minket, de ezzel soha nem vettek elő, pedig ha akarták volna, könnyen megtehették volna.”* (interjú, 39 éves férfi a Btk. 1998-as szigorításáról) De más ismert példa is feleleveníthető.

Nagy-Britanniában a kis súlyú közösségellenes viselkedések elleni rendkívül széles beavatkozást lehetővé tevő ún. antiszociális magatartási intézkedés (ASBO) 1998-as bevezetését a magisztrátusi bírák váratlan ellenállása követte, amelynek eredményeként az elvárt tömeges alkalmazás helyett 2002-ig csupán másfél ezer ilyen intézkedést alkalmaztak a bíróságok (Borbíró 2004). Személyes élményem, hogy néhány évvel később Nagy-Britanniában végeztem kutatást, amelynek során lehetőségem volt jogalkalmazókkal interjúkat készíteni. Ezekből az derült ki, hogy a magisztrátusi bírák jelentős része elhibázottnak, túlzónak és a bűnmegelőzési célkitűzés elérésére alkalmatlannak tekintette az ASBO intézményét. (A jogalkotói ellenállásra válaszul aztán a jogalkotó 2003-ban széles körben kötelezővé tette az ASBO alkalmazását, így az ilyen intézkedések száma dinamikusan megemelkedett.) Egy másik jellegzetes példa lehet az amerikai büntetőfordulat jogalkotásban megjelenő intézményei és azok alkalmazási gyakorlata közötti feszültség. *Tonry* átfogó elemzése szerint az elrettentő kriminálpolitika emblematikus, a büntetés kiszabást jelentősen szigorító jogalkotási törekvései Amerika-szerte eltérő mértékű és intenzitású, de számottevő ellenállást váltottak ki elsősorban az ügyészek és bírák körében. A következmény *Tonry* szerint éppen a jogalkotói szándékkal ellentétes volt: mind a jogalkalmazás egységessége, mind pedig a szankciók elrettentő hatása csökkent (*Tonry* 2009). A kriminálpolitika számára mindebből az az elsődleges következtetés adódik, hogy a jogalkalmazók támogatása nélkül nem működik az elrettentés, így az „erőből” alkalmazott, a gyakorlat tapasztalatait és érveit mellőző jogalkotás inkább kontraproduktív eredményekre számíthat szigorítás esetén.

Noha a fenti két példa a szankcióelkerülés összetett problémájához kapcsolódik, fontos tudatosítani, hogy a tanulás jelentősége számos más összefüggésben is megjelenik az elrettentő hatás alakulásában. A szociális tanulás kontextusában értelmezve az elrettentés összefügg minden olyan tapasztalással, amely a szankciókra vonatkozik – így nem csak azok bekezdésével vagy elmaradásával, hanem például azzal is, amit a szankcióalkalmazás során tapasztal és tanul az egyén. Így különös jelentősége lehet például a *differenciális asszociációs* tanulásnak. A kifejezés arra a folyamatra utal, amelynek során a jogkövetésre és jogsértésre vonatkozó eltérő képzetekkel találkozó egyén alkalmazkodni kezd az egyik vagy másik képzetcsoporthoz. *Sutherland* elmélete szerint ebben a folyamatban történik meg a kriminális attitűdök, motivációk és technikák elsajátítása. A tanulás kis, személyközi kapcsolatokon alapuló csoportokban, intenzív interakciók során zajlik, és amennyiben a jogsértésekkel megengedő képzetek túlsúlyban vannak, a velük találkozó egyén nagy valószínűséggel ezeket fogja elfogadni és alkalmazni (*Sutherland* 1947).

Jellegzetesen ilyen közeg a börtön. „*És akkor bekerültem a börtönbe (...) Hallottam milyen dolgokat csináltak ott az emberek, te jó Isten, ilyeneket lehet csinálni? Tehát ott elkezdődött egy iskola. (...) Mondják, hogy ezt lehet csinálni, azt lehet csinálni, ezt így lehet megúszni, úgy lehet megúszni, hát mondom akkor (...) minek menjek el dolgozni, amikor ilyeneket is lehet csinálni?*” (interjú, 40 éves férfi) A „börtön mint iskola” problematikája régóta foglalkoztatja a

kriminológiát, konkluzív eredmények azonban nincsenek. Egy friss kutatás például nem talált szignifikáns kapcsolatot a cellatársak kriminalitásának szintje és a későbbi bűnelkövetés között, ugyanakkor más kutatási eredmények – például *Hutcherson* vizsgálata, amely közvetlen összefüggést talált a börtönben töltött idő és a későbbi illegális jövedelem szintje között (*Hutcherson* 2012) – arra utalnak, hogy a börtön zárt közegében a szankció alkalmazása során a társas kapcsolatokban megtapasztalt képzetek, történetek, racionalizációk fenntartják vagy meg is erősíthetik az elkövető motiváltságát. Az elítélti közegben ugyanakkor intenzív tanulás zajlik a szankció *elkerülésének (vélt vagy valós) lehetséges módjairól* is, ami már közvetlenül az egyéni kockázatészlelésre hathat vissza. Könnyen lehet, hogy a szabadságvesztés-büntetés első büntényesek és a fiatalok elkövetők esetében gyakran jelzett kriminogén hatása a címkézés mellett a differenciális asszociáció folyamatainak is tulajdonítható.

Összegzés

Ez a rövid áttekintés a szankciók elrettentő hatásának ellentmondásairól két, egymással szorosán összefüggő érvelésen alapul. Az egyik az a szakirodalomban már több helyen megfogalmazott felvetés, miszerint *valószínűleg kevés értelme van az elrettentést önmagában, a szankciók és a szankciókhoz való viszonyulás egyéb hatásaitól és kérdéseitől elválasztva vizsgálni*. Az elrettentési elméletek csak azokra az esetekre tudnak magyarázatot adni, amelyekben az elrettentés működik, azonban az elrettentő hatás hiányára önmagukban nem reflektálnak. Márpedig az empirikus kutatások egyértelműen azt jelzik, hogy az elrettentésnek meglehetősen korlátozott szerepe van a jövőbeli elkövetői magatartás alakításában (*Pratt and Cullen* 2005; *Pratt et al.* 2006; *Nagin* 2013). Ez persze nem jelenti azt, hogy az elrettentés koncepciója érvénytelen lenne, vagy hogy a kriminológiának fel kellene hagynia a szankcióktól való félelem magatartásformáló lehetőségeinek vizsgálatával. Azt azonban jelentheti, hogy az elrettentés korlátainak és ezzel működési feltételeinek feltárása a büntetési hatásmechanizmusok *jelenleginél integráltabb elméleti megközelítését* igényli. Az elrettentési elmélet túlélését eszerint az biztosíthatja, ha alapfeltevéseit és támogató empirikus bizonyítékait sikerül összekapcsolni a szankciós hatásokra vonatkozó más, adott esetben egészen eltérő kriminológiai alapokon nyugvó magyarázó modelljeivel (*Pratt et al.* 2006).

Ez azonban azt is üzeni – és ez a másik következtetés –, hogy *maga a kriminálpolitika sem szorítkozhat az elrettentés szűk elméleti feltevéseire*, akkor sem, ha célja éppen az elrettentő hatás erősítése. Az elrettentő kriminálpolitika büntetőjogi szigoron alapuló hagyományos asszociációs mezője persze már régebben, még magán az elrettentési elmélet keretein belül megkérdőjeleződött. Azok az empirikusan feltárt összefüggések, amelyek a szankcióalkalmazás bizonyosságának jelentőségét hangsúlyozzák a szankciók súlyával szemben, vagy amelyek a szubjektív percepciók kulcsszerepét jelzik az elrettentő hatás érvényesülésében, mára már

széles körben ismertén cáfolják a „több büntetés – kevesebb bűnözés” egyszerű tételét. Ezek az eredmények jelzik ugyanis azt, hogy a büntetések szigorítása és különösen a szabadságvesztés büntetések kiterjedtebb alkalmazása helyett célravezetőbbek azok a kriminálpolitikai intézkedések, amelyek a felderítés hatékonyságára, a büntető igazságszolgáltatás kiszámíthatóságára, vagy a rendőri-lakossági kapcsolattartás intenzívebb formáira irányulnak. Az elrettentési elmélet tehát mára önmagában is arra a következtetésre jutott, hogy „a jó elrettentő kriminálpolitika egyszerre csökkenti a bűnözést és a börtönnépességet” (Nagin 2013). Ehhez képest azonban még árnyaltabb elvárások fogalmazódnak meg az elrettentő hatást erősíteni szándékozó kriminálpolitikával szemben akkor, ha figyelembe vesszük az elrettentés korlátaira és peremfeltételeire vonatkozó integrált kriminológiai tudást – egyszerűbben megfogalmazva, ha elfogadjuk azt, hogy a szankciók eltérő hatásai kölcsönösen alakítják egymást. Ekkor derül ki ugyanis az, hogy a kriminálpolitikának számos tennivalója akad a bűnelkövetéshez kapcsolódó bátorító és visszatartó tényezők komplex rendszerének alakításában. Ahogy a példákban láttuk, a szankcióktól való félelem pozitív magatartásalakító hatásának érvényesülése gyakran olyan, a társadalmi integrációt és az egyéni érdekeltséget támogató környezetet kíván, amelyek erősítése messze túlmutat a represszív, kirekesztő kriminálpolitika hagyományos eszköztárán.

Hivatkozások

Akers, Ronald L. 1990. “Rational Choice, Deterrence, and Social Learning Theory in Criminology: The Path Not Taken.” *Journal of Criminal Law and Criminology* 81 (3): 653–76.

Anwar, Shamena, and Thomas A. Loughran. 2011. “Testing a Bayesian Learning Theory of Deterrence among Serious Juvenile Offenders.” *Criminology* 49 (3): 667–98.

Becker, Gerry S. 1968. “Crime and Punishment: An Economic Approach.” *Journal of Political Economy* 76 (2): 169–217.

Beijersbergen, Karin A., Anja J.E. Dirkzwager, Veroni I. Eichelsheim, Peter H. Van der Laan, and Paul Nieuwebeerta. 2015. “Procedural Justice, Anger, and Prisoners’ Misconduct: A Longitudinal Study.” *Criminal Justice and Behavior* 42 (2): 196–218.

Beijersbergen, Karin A., Anja J.E. Dirkzwager, and Paul Nieuwebeerta. 2016. “Reoffending after Release: Does Procedural Justice during Imprisonment Matter?” *Criminal Justice and Behavior* 43 (1): 63–82.

Bernburg, Jón Gunnar. 2009. “Labeling Theory.” In *Handbook on Crime and Deviance*, edited by Marvin D. Krohn, Alan Lizotte, and Gina Penly Hall, 187–207. Springer Science + Business Media.

Borbíró, Andrea. 2004. "Bűnmegelőzés Angliában - a Bűnözéskontroll Tendenciái a 20. Század Utolsó Éveiben." *Jogi Tanulmányok* 9 (1): 37–60.

Braithwaite, John. 1989. *Crime, Shame, and Reintegration*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Cornish, Derek B., and Ronald V. Clarke. 1986. *The Reasoning Criminal: Rational Choice Perspectives on Offending*. Edited by Derek B. Cornish and Ronald V. Clarke. New York: Springer-Verlag.

Durkheim, Émile. 2001. *A társadalmi munkamegosztásról*. Budapest: Osiris.

Fagan, Jeffrey, and Tracey L. Meares. 2008. "Punishment, Deterrence and Social Control: The Paradox of Punishment in Minority Communities." *Ohio State Journal of Criminal Law* 6: 173–229.

Fagan, Jeffrey, and Alex R. Piquero. 2007. "Rational Choice and Developmental Influences on Recidivism Among Adolescent Felony Offenders." *Journal of Empirical Legal Studies* 1 (4): 715–48.

Fine, Adam, Caitlin Cavanagh, Sachiko Donley, Paul J. Frick, Laurence Steinberg, and Elizabeth Cauffman. 2017. "Is the Effect of Justice System Attitudes on Recidivism Stable after Youths' First Arrest? Race and Legal Socialization among First-Time Youth Offenders." *Law and Human Behavior* 41 (2): 146–58.

Gajduschek, György. 2017. "Why People Obey the Law in Hungary? Thoughts over Pieces of Empirical Evidence." 2017/08. MTA Law Working Papers. Budapest.

Gibbs, Jack P. 1987. "Punishment and Deterrence: Theory, Research and Penal Policy." In *Law and the Social Sciences*, edited by Leon Lipson and Stanton Wheeler, 319–68. New York: Russel Sage Foundation.

Grasmick, Harold G., and Robert J. Bursik. 1990. "Conscience, Significant Others, and Rational Choice: Extending the Deterrence Model." *Law & Society Review* 24: 837–61.

Hipple, Natalie Kroovand, Jeff Gruenewald, and Edmund F. McGarrell. 2014. "Restorativeness, Procedural Justice, and Defiance as Predictors of Reoffending of Participants in Family Group Conferences." *Criminal Justice and Behavior* 60 (8): 1131–57.

Hirschfield, Paul J. 2008. "The Declining Significance of Delinquent Labels in Disadvantaged Urban Communities." *Sociological Forum* 23 (3): 575–601.

Hutcherson, Donald T. 2012. "Crime Pays: The Connection between Time in Prison and Future Criminal Earnings." *Prison Journal* 92 (3): 315–35.

McLean, Kyle, and Scott E. Wolfe. 2016. "A Sense of Injustice Loosens the Moral Bind of Law: Specifying the Links between Procedural Injustice, Neutralizations, and Offending." *Criminal Justice and Behavior* 43 (1): 27–44.

Nagin, Daniel S., and Greg Pogarsky. 2003. "An Experimental Investigation of Deterrence: Cheating, Self-Serving Bias, and Impulsivity." *Criminology* 41 (1): 167–94.

Nagin, Daniel S. 2013. "Deterrence in the Twenty-First Century: A Review of the Evidence." *Carnegie Mellon Univ Research Showcase @ CMU*, 1–85.

Nagin, Daniel S, and Greg Pogarsky. 2001. "Integrating Celerity, Impulsivity, and Extralegal Sanction Threats into a Model of General Deterrence: Theory and Evidence." *Criminology* 39 (4): 865–92.

Paternoster, Raymond. 1987. "The Deterrent Effect of the Perceived Certainty and Severity of Punishment: A Review of the Evidence and Issues." *Justice Quarterly* 4 (2): 173–217.

———. 2009. "Deterrence and Rational Choice Theories." In *21st Century Criminology - A Reference Handbook*, edited by J. Mitchell Miller, 236–44. Thousand Oaks, CA: SAGE.

Paternoster, Raymond, Robert Brame, Ronet Bachman, and Larwence W. Sherman. 1997. "Do Fair Procedures Matter? The Effect of Procedural Justice on Spouse Assault." *Law & Society Review* 31 (1): 163–204.

Paternoster, Raymond, and Alex Piquero. 1995. "Reconceptualizing Deterrence: An Empirical Test of Personal and Vicarious Experiences." *Journal of Research in Crime and Delinquency* 35: 251–86.

Penner, Erika K., Jodi L. Viljoen, Kevin S. Douglas, and Ronald Roesch. 2014. "Procedural Justice versus Risk Factors for Offending: Predicting Recidivism in Youth." *Law and Human Behavior* 38 (3): 225–37.

Piquero, Alex, and Stephen Tibbetts. 1996. "Specifying the Direct and Indirect Effects of Low Self-Control and Situational Factors in Offenders' Decision Making: Toward a More Complete Model of Rational Offending." *Justice Quarterly* 13: 481–510.

Pogarsky, Greg. 2002. "Identifying 'Deterrable' Offenders: Implications for Research on Deterrence." *Justice Quarterly* 19 (3): 431–52.

Pratt, Travis C., and Francis T. Cullen. 2005. "Assessing Macro-Level Predictors and Theories of Crime: A Meta-Analysis." In *Crime and Justice: A Review of Research*, edited by Michael Tonry, 373–450. Chicago, IL: University of Chicago Press.

Pratt, Travis C., Francis T. Cullen, Kristie R. Blevins, Leah H. Daigle, and Tamara D. Madensen. 2006. "The Empirical Status of Deterrence Theory: A Meta-Analysis." In *Taking Stock: The Status of Criminological Theory*, edited by Francis T. Cullen, John Paul Wright, and Kristie R. Blevins, 369–95. New Brunswick, NJ: Transaction.

Sherman, Lawrence W. 1993. "Defiance, Deterrence, and Irrelevance: A Theory of the Criminal Sanction." *Journal of Research in Crime and Delinquency* 30 (4): 445–73.

Sherman, Lawrence W., and Richard A. Berk. 1984. "The Specific Deterrent Effects of Arrest for Domestic Assault." *Source American Sociological Review* 49 (2): 261–72.

Sherman, Lawrence W., Douglas A. Smith, Janell D. Schmidt, and Dennis P. Rogan. 1992. "Crime, Punishment, and Stake in Conformity: Legal and Informal Control of Domestic Violence." *American Sociological Review* 57 (5): 680.

Stafford, Mark C., and Mark Warr. 1993. "A Reconceptualization of General and Specific Deterrence." *Journal of Research in Crime and Delinquency* 30 (2): 123–35.

Sunshine, Jason, and Tom R. Tyler. 2003. "The Role of Procedural Justice and Legitimacy in Shaping Public Support for Policing." *Law and Society Review* 37 (3): 513–48.

Sutherland, Edwin H. 1947. *Principles of Criminology*. 4th ed. J.B. Lippincott.

Tittle, Charles R. 1980. *Sanctions and Social Deviance: The Question of Deterrence*. New York: Praeger.

Tonry, Michael. 2008. "Learning from the Limitations of Deterrence Research." *Crime and Justice* 37 (1): 279–311.

———. 2009. "The Mostly Unintended Effects of Mandatory Penalties: Two Centuries of Consistent Findings." *Crime and Justice* 39 (1): 65–114.

Tsutomi, Hiroshi. 1990. "An Empirical Test of Deterrence and Labeling Theories." *Sociological Theory and Methods* 5 (2): 73–90.

Tyler, Tom R. 1990. *Why People Obey the Law*. New Haven: Yale University Press.

Ward, David A., and Charles R. Tittle. 1993. "Deterrence or Labeling: The Effects of Informal Sanctions." *Deviant Behavior* 14 (1): 43–64.

Wiley, Stephanie Ann, Lee Ann Slocum, and Finn Aage Esbensen. 2013. "The Unintended Consequences of Being Stopped or Arrested: An Exploration of the Labeling Mechanisms through Which Police Contact Leads to Subsequent Delinquency." *Criminology* 51 (4): 927–66.

Wilson, James Q. 1975. *Thinking About Crime*. New York, NY: Basic Books.

Wright, Bradley R. E, Avshalom Caspi, Terrie E Moffitt, and Raymond Paternoster. 2004. "Does the Perceived Risk of Punishment Deter Criminally Prone Individuals? Rational Choice, Self-Control, and Crime." *Journal of Research in Crime and Delinquency* 41 (2): 180–213.